

DR. EMEK ÜŞENMEZ'İN MODERN ÖZBEK TÜRKÇESİ ADLI ESERİ ÜZERİNE**Fatih ODUNKIRAN***

Çağdaş Türk Lehçeleri arasında kuvvetli mazisi ve tesir sahası ile öne çıkan Özbek Türkçesi ve edebiyatını dikkatle incelemek gerekmektedir. Türkistan coğrafyasının edebî dilini meydana getiren bu lehçe, Çağatay Edebiyatının da devamıdır. 20. asrın sonlarında yavaş yavaş bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya'daki Türk devletleri içerisinde Özbekistan Cumhuriyeti, üzerinde kurulu olduğu coğrafya itibariyle Türk ve dünya kültürü için pek çok şey ifade etmektedir. Özbek edebî dilinin geliştiği ve mahsullerini verdiği bu coğrafyada, pek çok ilim adamı yetişmiştir. Ebü'l-Leys es-Semerkindî, Ebü'l-Mu'în en-Nesevî, Zemahşerî, Ahmed Yesevî, Necmeddîn-i Kübrâ, Bahâeddin Nakşibend, Mâtüridî gibi fıkıh, tefsir, kelâm ve tasavvuf sahalalarında zirve olmuş isimlerin yanında İbn-i Sînâ, Bîrûnî, Çağmînî, Ebû Bekir el-Harizmî, Ceyhânî, Fergânî, Ali Şîr Nevâî, Babür Şah gibi felsefe, tıp, astronomi, matematik ve edebiyat sahalalarında isim sahibi nice bilim adamı ve sanatkârın bu topraklarda yetiştiği görülmektedir.

19. asrın sonları ve 20. asrın başlarında şekillenmeye başlayan Modern Özbekçe, günümüzde Özbekistan Cumhuriyeti'nden başka; Afganistan, Kırgızistan, Kazakistan, Doğu Türkistan, Tacikistan, Türkmenistan, Rusya Federasyonu, Suudi Arabistan ve Türkiye gibi ülkelerde takribi olarak 35 milyon Özbek tarafından konuşulmaktadır.¹ Rus istilasının akabindeki yıllarda şekillenmeye başlayan Yeni Özbek Edebî Dili, birkaç alfabe değişikliğine de şahit olmuştur. Bütün Türkistan'da müşterek olarak kullanılan Arap alfabesinin yerini 1930-1940 yılları arasında Latin, 1940-1995 yılları arasında Kiril alfabesi alırken 1995-2005 yılları, Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçişte yaşanan karışıklığı yansıtmaktadır. 2005 yılından itibaren Latin alfabesi esaslı Modern Özbek Alfabesine geçilmiştir.

Bu kadar önemli ve hareketli bir mazisi olan Modern Özbek Türkçesi'nin hem tarihî altyapısını veren hem de zengin metin örnekleriyle gramerini ortaya koyan çalışma Dr. Emek Üşenmez'in kaleminden çıkmıştır.

Modern Özbek Türkçesi [Giriş-Özbekistan-Dil Tarihi-Metinler-Gramer-Sözlük]
Akademik Kitaplar, Ocak, 2012, İstanbul, 535 s., ISBN: 978-605-5688-50-9) adı altında

* Arş. Gör.; İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, fatih341986@hotmail.com.

1 İsmail Türkoğlu, "Özbekistan", *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, s. 113.

neşredilen eser, yalnızca bu sahayla alakadar akademisyenler için değil ayrıca Özbekçe öğrenmek isteyenler için de faydalı bir kaynaktır. Eserin asıl ağırlık merkezi Modern Özbek Dili olmakla birlikte araştırmacının, Yeni Özbek edebiyatının tarihî gelişimini de teferruatlı bir surette ortaya koyduğu görülmektedir.

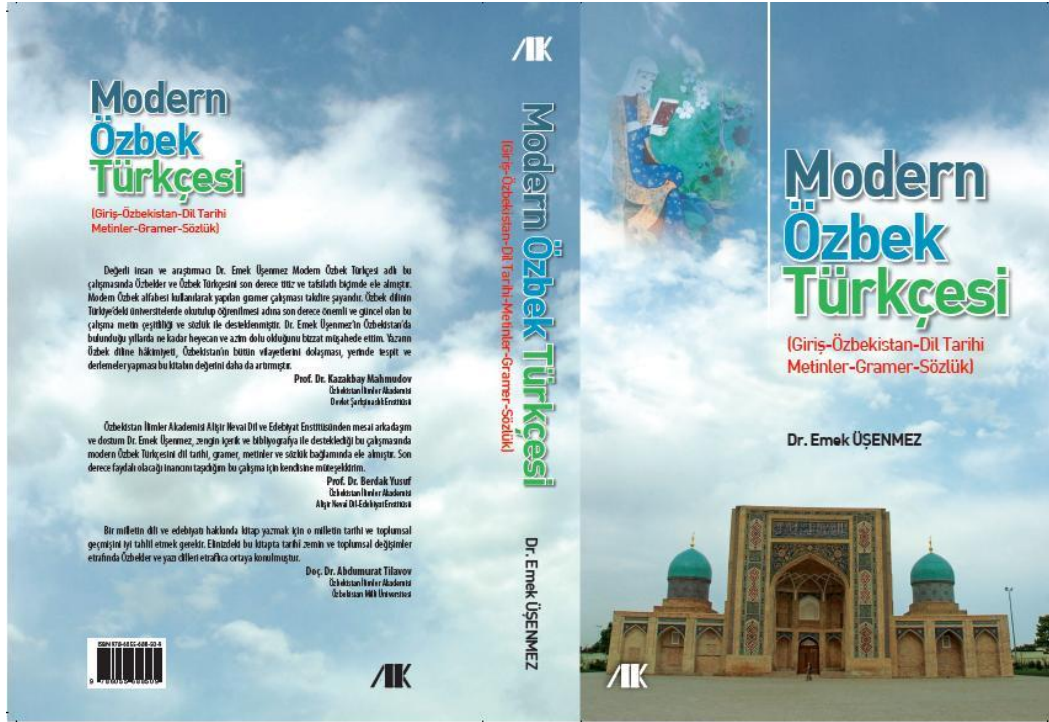

Foto 1: Kitap kapağı

Çalışma, bir giriş ve beş bölümden meydana gelmektedir. Giriş kısmında, Özbeklerin tarih sahnesine çıkışları hakkında kısa bir malumat verilmiştir. I. bölümde Özbekistan Cumhuriyeti'nin fiziki ve beşerî coğrafyası ele alınmıştır. Adı geçen bölümde, yeni kurulan bu Türk devletinin ekonomisi, ulaştırması, eğitim sistemi, komşuları, bayrağı ve yönetim sistemi hakkında doyurucu malumat bulmak mümkündür. Bu sebeple, I. bölümün Özbekistan'ı farklı açılardan da tanımak ve takip etmek isteyenlere hitap edebileceği anlaşılmaktadır. Bütün bunlara ilave olarak bölümün sonunda verilmiş olan, Özbekistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlık tarihi 31 Ağustos 1991'den itibaren meydana gelen önemli olaylar kronolojik bir sırayla verilmiştir. Bunu takip eden sayfalarda ise bugünkü Özbekistan topraklarında kurulmuş olan devlet ve hanedanların yine kronolojik bir listesini bulmak mümkündür.

II. bölüm, Modern Özbek Türkçesinin ele alındığı geniş bir incelemeyi ihtiva etmektedir. Ağırlıklı olarak Karluk lehçesine dayanan; fakat Kıpçak ve Oğuz lehçelerinin de tesirlerini üzerinde taşıyan Özbek Türkçesi, Özbekistan'da "Özbek Dili" veya "Özbekçe" olarak isimlendirilmektedir. Bölümde, muhtelif dönemlerde kullanılmış olan Arap, Latin ve Kiril alfabeleri karşılaştırılmalı olarak verilmiştir. Günümüzde Çağatay Edebiyatı şeklinde zikredilen

dönem “Eski Özbek Edebî Dili (XIV - XIX. Asırlar)” içinde ele alınmıştır. Her ne kadar Türkiye’deki akademik çalışmalarda Çağatay Edebiyatı olarak isimlendirilse bile bu devrin, Özbekistan’daki akademik araştırmalarda “Eski Özbek Edebî Dili” olarak ele alındığı görülmektedir. 19. asrın sonlarında Türkistan coğrafyasının Ruslar tarafından işgali ile bozulan siyasal ve toplumsal birlikteki değişimler, dil ve edebiyat sahasına da tesir etmiştir. Kendi içinde “Marifetçilik Devri”, “Cedid Devri”, “Şuralar Devri (Sovyet Devri)”, “Müstakillik Devri” şeklinde tasnif edilen Modern Özbek Edebiyatının geçirdiği istihaleler, bu bölümde tetkik edilmiştir.

III. bölüm, çalışmanın en hacimli kısmıdır. “Metinler” başlığı altında verilen bölümde, yalnızca edebî dile ait mahsuller seçilmemiş ayrıca gündelik hayatta konuşulan ifadelere de yer verilmiştir. Dilekçe örnekleri, makaleler, gazete yazıları, atasözleri ve öz geçmiş örnekleriyle zenginleştirilen metin bölümü, Modern Özbek Edebiyatı’nın önemli mensur ve manzum metinlerini de içermektedir. Bu bölümde metinlerin iki farklı alfabe ile ortaya konması çalışmanın kıymetini arttırmıştır. Bazı metinlerin hem Latin hem de Kiril alfabesi ile olan versiyonlarının karşılıklı sayfalar hâlinde verilmesi, her iki alfabenin de öğrenilmesini kolaylaştırmaktadır. Günümüzde Latin alfabesi resmi olarak kabul edilmekle birlikte Kiril alfabesinin kullanıldığı dönemde yapılan ciddi neşriyatı da unutmamak gerekir. Kiril alfabesi öğrenilmeden yalnızca Latin alfabesi ile iktifa etmek, Modern Özbek Türkçesi’ni anlamak için yeterli değildir. Daha sonraki sayfalarda ise herhangi bir metnin ilk önce Latin harfleriyle verilmesinden sonra Kiril alfabesi ile olan şekli yazılmıştır.

IV. bölüm, Özbek Türkçesi’nin grameri için tahsis edilmiştir. Özbekçenin gramer yapısı izah edilmeden önce, Özbek Türkçesinde kullanılan temel gramer terimleri bir liste hâlinde verilmiştir. Özbek Türkçesinin Modern Özbek alfabesi kullanılarak incelendiği bu bölüm, dilin fonetik ve morfolojik yapısını gözler önüne sermektedir.

V. bölüm ise Modern Özbek alfabesi esas alınarak hazırlanmış küçük bir sözlükten meydana gelmektedir. Çalışmanın diğer bölümlerine nazaran biraz zayıf kalan sözlük kısmının, yeni baskılarda daha da zenginleşmesi, kitapta yer alan metinlerin daha iyi anlaşılmasına ciddi katkı sağlayacaktır.

Eser üzerine bir takriz yazan Prof. Dr. Kazakbay Mahmudov’un şu satırları, çalışmanın muhtevası ve keyfiyetini haber vermektedir:

“Değerli insan ve araştırmacı Dr. Emek Üşenmez, bu çalışmasında Özbekler ve Özbek Türkçesini son derece titiz ve tafsilatlı biçimde ele almıştır. Öyle ki bir milletin dili ve edebiyatı hakkında kitap yazmak için o milletin tarihi ve toplumsal geçmişini iyi tahlil etmek gerekir. İşte

bu kitapta tarihî zemin ve süreç toplumsal değişimler etrafında ortaya konulmuş ve özetlenmiştir. Modern Özbek Alfabeti kullanılarak yapılan gramer çalışması ayrıca takdire şayandır. Özbek dilinin Türkiye’de okutulup öğrenilmesi adına umut veren bir kabiliyet sezmiş olmanın heyecanını taşıyorum (Takriz’den)”

Araştırma ve tetkik safhalarının bir kısmını Özbekistan’ın muhtelif bölgelerini dolaşp materyal toplayarak geçiren Dr. Emek Üşenmez’in bu çalışması, üniversitelerde okutulan Çağdaş Türk Lehçeleri dersi ve Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümleri için bir ders kitabı niteliğindedir. Araştırmacının uzun bir mesai sonucunda telif ettiği bu eser, Özbek dili ve edebiyatını anlamak ve öğrenmek isteyenler için bir rehber kitap mesabesindedir.